

МІЩЕНКО М. М.,
Кандидат філософських наук, доцент
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»
(Харків, Україна) vykladach.ukr@gmail.com

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР

В статті пропонується аналіз міждисциплінарної області досліджень «філософія освіти», яка рефлектує стосовно освітньої системи в її співвідношенні з культурною парадигмою. Підкреслюється важливість гуманітаризації освітнього процесу в XXI ст., а також потреба національно визначеної системи освіти з залученням традиційних форм навчання і виховання.

***Ключові слова:** освіта, соціокультурний простір, гуманізм, гуманітаризація, національна система освіти.*

Постановка проблеми. Життя вимагає від людини практичних знань та навичок, тому освіта завжди виступала як засіб підготовки професіонала. Та в XX – на початку XXI ст. зміст і мета освіти доповнюються ціннісними пріоритетами, актуальним стає аналіз самої освіти з позицій соціокультурної динаміки. Сьогодні коли йдеться про проблемне поле *філософії освіти*, йдеться перш за все про урізноманітнення соціальних укладів суспільства, що зумовлює потребу в гнучкості мислення, сприйнятті світу та діалозі культур. Глобалізаційні процеси та формування інформаційного простору викликали в духовній площині серйозні деформації, пов'язані з феноменом масової культури, з кризою гуманістичних цінностей, з віртуалізацією реальності. Саме освіта як соціальний інститут має реагувати на всі зрушення що відбуваються в суспільстві, а філософія освіти в свою чергою є тою системою, що рефлектує стосовно освітньої системи в її співвідношенні з культурною парадигмою. Метою реформування та модернізації освіти є її зміни відповідно нових антропологічних орієнтирів і соціальних змін.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Освітні трансформації, мета яких – в становленні сучасного мислення людини XXI ст. – процес, який тільки розпочався в Україні і потребує осмислення і обґрунтування. Метою формування особистості є гуманізація, а засобом для цього – гуманітаризація, що проявляє себе в створенні нової програми формування і розвитку цілісного духовного світу людини в умовах техногенної цивілізації XXI ст. Міждисциплінарна область «філософії освіти» – це відповідь на поклик сучасності, що за допомогою загальних філософських категорій, філософських методологій дослідження, використання розробок прикладних філософських дисциплін має допомогти становленню державної освіти на високому рівні, гідному для України. Розгляду проблемних рис української освіти, з філософським підходом до їх пояснення та вирішення, в Україні з часу її незалежності займаються такі автори, як В. Андрущенко, О. Базалук,

М. Бойченко, І. Каленюк, С. Клепко, М. Конох, В. Кремень, В. Лутай, М. Михальченко, В. Огнев'юк, Є. Пінчук, М. Романенко, О. Шевченко, В. Шинкарук, А. Ярошенко та ін. Разом з тим, *проблемне поле філософії освіти постійно актуалізується*: через швидкі зміни в оточуючому світі, суспільних відносинах, світоглядних засадах постають нові освітні проблеми. Особливо це стосується української освіти у зв'язку з політичними реаліями, коли питання стосовно національно орієнтованої освітньої парадигми стає одним з ключових, таким, що стає важливим елементом формування національної ідеї та умов існування розвитку держави. У вступі до нового випуску журналу «Українська культура» (№ 7–8, 2014) в руслі осмислення подій сучасної України, редакторами журналу була озвучена наступна думка: «Уже стала крилатою фраза, що економія влади на культурі змусила державу витратитися на бронезилети й озброєння». Ця думка може здатися категоричною, але історія переконує, що саме *усвідомлення національної приналежності та єдності, підтримка національної культури та освіта, спрямована на це – здатні забезпечити майбутнє*.

Формулювання мети та завдань статті.

Філософія освіти як окремий напрям досліджень з'являється з середини ХХ ст. Основою є *взаємозв'язок освіти та культури*. З одного боку, йдеться про філософське осмислення освіти як соціокультурного феномену. З другого, формування і розвиток людини як особистості неможливі без постійного звернення освіти до культури як пласту колективного досвіду. Культура є сукупністю знань, правил, норм, взірців, цінностей, ідеалів, що формують особистість. Будучи осмисленою, опрацьованою людиною, загальнолюдська культура перетворюється в культуру особистості.

Основних функцій освіти дві: перша спрямована на передачу знань та вмінь, друга – виховна, спрямована на формування системи духовних цінностей. «Необхідність філософії освіти зумовлена статусом освіти – вчити і виховувати (у їх безперервній взаємодії). Мета будь-якої освітньої системи полягає у формуванні такого практичного світогляду людини, який би краще поєднував професійну діяльність із загальними цивілізаційними цінностями, закладеними в основу цієї системи» [5, с. 469–470]. Залучення людини до культури – це освітнє завдання, що дасть можливість розширити духовні кордони особистості, розвиток толерантності, відкритості Іншому, здатності до міжкультурного діалогу. Актуальним і важливим тут є формування системи духовних цінностей, яка б найкраще поєднувала інтереси особистості з національними інтересами.

Основною *метою* даної статті є аналіз перспектив розвитку філософії освіти в Україні в умовах соціокультурних змін. Для досягнення мети пропонується, по-перше, визначити місце освіти в соціальному просторі України, по-друге, виявити в освітньому процесі основні проблеми духовного рівня, по-третє, актуалізувати потребу національно визначеної системи освіти з залученням традиційних українських форм навчання і виховання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реформування освіти, створення новітніх, модерних освітніх програм – це умова для України стати на

один рівень з Західними країнами, бути для них рівноправним співучасником творення світової історії та розбудови майбутнього людської цивілізації. Та завдання не лише в забезпеченні освітнього процесу, а й в його внутрішній наповненості. Сучасні дослідники культурних та соціальних процесів роблять акцент на *кризі освіти* в світовому масштабі, яка в свою чергу пов'язана із *загальною кризою культури*. Перед людством взагалі та окремими індивідами постають нові завдання, пов'язані з новим типом цивілізації, стрімким прогресом, глобалізаційними тенденціями. «Своєрідне антропологічне зрушення в новій парадигмі освіти визначаються самим духом нашої доби» [9, с. 22]. В XXI ст. зростає культурологічна роль освіти: «Освіта має бути наповненою життєво важливими поняттями і питаннями, сенс яких студент чи учень мають осягнути через дискусію, співставлення концепцій, думок, поглядів і підходів, що практикуються в реальному соціокультурному середовищі» [9, с. 104]. Освіта виступає як процес підготовки людини до повноцінного життя в умовах постіндустріального інформаційного суспільства.

Розвиток нових технологій накопичення, передачі і обробки інформації – перетворює не тільки сферу матеріального виробництва, але й духовні, інтелектуальні сфери життя. Професійна освіта підкорена змістовно-предметному принципу і підкреслює наукову диференціацію в напрямках науки. Це має такі наслідки, як дисгармонія в ієрархії цілей вченого, підвищення статусу технократичних і пониження статусу гуманістичних цілей. Як наслідок – втрата гуманістичної осмисленості існування науки. Життя сьогодні вимагає перш за все професійних навичок, і поза увагою залишається гуманність.

В добу Відродження з'являється ідейна течія *гуманізму*. Гуманістична мрія про людину пов'язувалася з достойною освітою. Завдяки добі Відродження людство дійшло висновку про надзвичайну важливість кожної людини. Петрарка, Бокаччо, Салютатті – були творцями програми будівництва нової культури, поверненої до людини. В центрі своєї системи гуманісти епохи Відродження поставили гуманітарне знання, яке об'єднувалося назвою «*Studia Gumanitatis*» та включало граматику, риторику, філологію, етику, історію та інші гуманітарні дисципліни. Вони мали сформувати нову людину, яка б мала найважливішу якість – *Gumanitas* (здібність до благодіяння, здатність керувати собою та ін.). Саме гуманітарне знання безпосередньо впливає на формування духовності, світоглядно-ціннісні орієнтації, воно має використовуватися в розробці та реалізації політичних, економічних соціальних та інших програм. На його основі розробляються гуманітарні технології. До базових ідей гуманітарної освіти відносяться: 1. філософія ідеї Людини як головної цінності життя; 2. моральна відповідальність; 3. загальнокультурна компетентність; 4. діалог культур як засіб виховання; 5. демократичність та толерантність. Проблема гуманізації сучасного суспільства залишається гострою. Головна можливість реалізації гуманізації – через *гуманітаризацію*, тобто проникнення культури не лише в суспільство, а й технічні і природознавчі науки, в професійну діяльність всіх без виключення спеціалістів.

Філософські дисципліни етика, естетика, герменевтика, аксіологія – мають надати освіті необхідну культурну та інтелектуальну базу розвитку.

Окремим напрямом філософських досліджень є *соціальна філософія*, завданням якої є філософське осмислення соціальних процесів. Соціальна філософія формує теоретичний образ світу, беручи за основу людину як перш за все соціального актора, дії якого є соціальними та формують загальні суспільні процеси. *Освітній процес – це також процес суспільний*. Філософія освіти дає особливий спосіб осмислення проблем освіти як сфери не лише педагогіки, а й взагалі системи соціального, акцентуючи увагу на комунікативні процеси. Філософські аспекти діалогу – шлях взаємопорозуміння та взаємозбагачення. Діалог є особливим способом усвідомлення світу, мислення, міжособистісної взаємодії. Особливої актуальності набуває принцип діалогізму як пізнання інших народів і їх культур саме на основі діалогу.

Сьогоднішня криза культури пов'язана з втратою гуманістичних моральних цінностей. Освітній та виховний процес має бути наразі скерований на відродження в суспільстві ціннісних констант, які декларує *філософська аксіологія*. Ця філософська дисципліна досліджує цінності як сенсотворюючі для того чи іншого суспільства та для окремої людини. «Цінності...є тією категорією, без якої неможливо уявити побудову теорії як особистості, так і соціальних систем...» [2, с. 103]. Цінності мотивують людське життя та діяльність. Найважливіша характеристика ХХІ століття – це розуміння кожної окремої людини як найбільшої цінності. Тісний взаємозв'язок цінностей і процесу формування ціннісних орієнтацій із освітніми практиками є однією з найважливіших характеристик взаємозумовлення освіти та духовних цінностей. «Освіта є найважливішим інституційним каналом відтворення духовних цінностей, тому явні і приховані цільові установки освітньої системи визначають ступінь розповсюдження духовних цінностей у соціумі, чим спливають на його ціннісну інтегрованість в культурну гомогенність» [6, с. 90].

Завданням освіти є залучення людини до *культурної цілісності*. Культура транслює накопичений соціальний досвід, надає відтворення певного образу соціального життя і типів особистості. Освіта в історико-культурному контексті визначає тип особистості, шляхи її розвитку. «Специфіка філософської рефлексії щодо освіти... полягає у тому, що філософія передусім покликана відповідати на кардинальні питання, пов'язані із відношенням людини до світу...» [9, с. 21]. Свого часу ще Г. Сковорода висловив думку, що духовне народження людини відбувається через освоєння духовного змісту культури. «...в онтологічному відношенні філософія освіти конституюється як філософія людини й спосіб її буття в універсумі культури» [10, с. 5].

Важливим напрямом філософії освіти є дослідження *національної освітньої системи*, що функціонують як соціокультурне явище, поєднуючи культурні традиції, пов'язані з національною ідентичністю та патріотичними структурами мислення. Формування особистості людини, як основна мета освіти, знаходиться на перетині двох рівнів – індивідуального та національного, а значить мають діяти відповідні методи, що сприяють розвитку людини в ареалі світової та національної культури. Це можливо шляхом *діалогічності*.

Нині в Україні організація і проведення навчальної та виховної роботи ускладнюються соціокультурною кризою. Освіта відірвана від системи

моральних цінностей та культурних орієнтирів. Має бути визначеною аксіологічна спрямованість навчально-виховного процесу, і при цьому враховуватися як реалії сьогодення, так і перспективи. «Саме враховуючи ці чинники в межах розмаїття ціннісних орієнтацій, що можуть застосовуватися в процесі навчання, необхідно визначити пріоритетні цінності. Такими для України історично були й залишаються: цінності гуманізму, людської гідності, патріотизму, демократизму, соціальної ініціативи та відповідальності, національної самосвідомості з її центром – національною ідеєю. Не рівень освіти, а саме її характер, спрямованість є актуальними з точки зору вирішення сучасних проблем розвитку культури, духовності особистості в суспільстві...» [4, с. 439].

Модернізація України здійснюється на основі Національної доктрини розвитку освіти. Там йдеться про те, що держава має забезпечувати гуманістичний характер освіти, що базується на культурно-історичних цінностях українського народу, його традиціях і духовності. Освіта затверджує національну ідею, сприяє розвитку культури українського народу. Мета національного виховання полягає в формуванні свідомого громадянина, патріота, отриманні молодим поколінням соціального досвіду, високої культури міжнародних відносин. «Освіта має формувати людину як патріота і громадянина... Повага до народів світу стане осмисленою цінністю лише тоді, коли спирається на повагу до власного народу, власної культурно-історичної традиції, батьківських духовних цінностей, мови» [1, с. 88].

В основу національного виховання мають бути покладені принципи гуманізму, демократизму, культурної відповідальності, толерантності, спадкоємності поколінь. Українська концепція «*філософії серця*» становить сутнісну основу національної свідомості, представляючи саме український філософський гуманізм. Кордоцентрична традиція поєднана з *софійністю*, мудрістю. Не випадково визначальним *архетипом* української культури є «Світло». Образи вогню та світла ідентифікуються як відповідні самому життю, сенсу, мудрості. У творчості українських письменників Г. Сковороди, Т. Шевченка, Л. Українки, М. Коцюбинського, В. Винниченка архетипи вогню та сонця означають відродження, серце, сили людського духу, страждання та боротьби, любові, просвіти, життя. Архетип «Світла» тісно взаємопов'язаний із архетипом «Храму» – це святині, що людиною сповідаються. «Храм» містить в собі українську духовність, сакральний вимір буття і, звичайно, мораль. Українська духовність пов'язана з православною традицією, ґрунтується на етиці православ'я. Мудрість як *Софія* є основою і Храму, і Світла – це цілісність світу, божественна впорядкованість.

Національні історико-філософської традиції мають свої визначальні риси: це пріоритет особистісного начала, автономія внутрішнього духовного світу людини. Культурою зумовлено те, що українська освіта не вузько спеціалізована, технологічна та утилітарна, як в західноєвропейських країнах, а схильна до світоглядних та гуманітарних аспектів. І потреба створення національно орієнтованої системи може бути вирішена шляхом залучення національних соціокультурних підвалин функціонування та розвитку освіти.

Українське суспільство мусить мати систему ціннісних орієнтацій, чітких ідеологічних координат, духовним і моральним ядром яких є українська національна ідея. Загальнолюдські цінності мають постійний характер, вони є зразком поведінки для всіх людей. Любов до Батьківщини цілком вписується в систему гуманістичних цінностей. Та загальнолюдське завжди реалізується через конкретно-людське. Кожна людина є громадянином конкретної держави, належить до певної нації. Тому виховання людини із загальнолюдських позицій на пряму пов'язане з виховання її як громадянина та патріота. Сьогодні коли йдеться про проблемне поле *філософії освіти*, йдеться перш за все про урізноманітнення соціальних укладів суспільства, що зумовлює потребу в гнучкості мислення, сприйнятті світу та діалозі культур. Глобалізаційні процеси та формування інформаційного простору викликали в духовній площині серйозні деформації, пов'язані з феноменом масової культури, з кризою гуманістичних цінностей, з віртуалізацією реальності. Саме освіта як соціальний інститут має реагувати на всі зрушення що відбуваються в суспільстві, а філософія освіти в свою чергу є тою системою, що рефлектує стосовно освітньої системи в її співвідношенні з культурною парадигмою.

Реформування освіти, створення новітніх, модерних освітніх програм – це умова для України стати на один рівень з Західними країнами, бути для них рівноправним співучасником творення світової історії та розбудови майбутнього людської цивілізації. Та завдання не лише в забезпеченні освітнього процесу, а й в його внутрішній наповненості. Саме гуманітарне знання безпосередньо впливає на формування духовності, світоглядно-ціннісні орієнтації, воно має використовуватися в розробці та реалізації політичних, економічних соціальних та інших програм. На його основі розробляються гуманітарні технології. До базових ідей гуманітарної освіти відносяться: 1. філософія ідеї Людини як головної цінності життя; 2. моральна відповідальність; 3. загальнокультурна компетентність; 4. діалог культур як засіб виховання; 5. демократичність та толерантність. Проблема гуманізації сучасного суспільства залишається гострою. Головна можливість реалізації гуманізації – через гуманітаризацію, тобто проникнення культури не лише в суспільство, а й технічні і природознавчі науки, в професійну діяльність всіх без виключення спеціалістів.

Важливим напрямом філософії освіти є дослідження національної освітньої системи, що функціонують як соціокультурне явище, поєднуючи культурні традиції, пов'язані з національною ідентичністю та патріотичними структурами мислення. Мета національного виховання полягає в формуванні свідомого громадянина, патріота, отриманні молодим поколінням соціального досвіду, високої культури міжнаціональних відносин. Культурою зумовлено те, що українська освіта не вузько спеціалізована, технологічна та утилітарна, як в західноєвропейських країнах, а схильна до світоглядних та гуманітарних аспектів. І потреба створення національно орієнтованої системи може бути вирішена шляхом залучення національних соціокультурних підвалин функціонування та розвитку освіти. Українське суспільство мусить мати систему ціннісних орієнтацій, чітких ідеологічних координат, духовним і

моральним ядром яких є українська національна ідея. Загальнолюдські цінності мають постійний характер, вони є зразком поведінки для всіх людей.

Сьогодні поняття компетентності та професіоналізму характеризуються не стільки володінням інформацією, скільки глибинним розумінням тої чи іншої проблеми, можливості її визначити в соціокультурному ракурсі, а також вмінням аргументувати та інтерпретувати. Оволодіти спеціальними знаннями не достатньо, важливо оволодіти культурою та толерантністю як важливою рисою буття в глобалізаційному світі.

Гуманітаризація пов'язана із загальнолюдською культурою та загальнолюдськими цінностями, з гуманітарним простором суспільства і освіти. Нині перед освітою стоїть дуже не просте завдання: створення таких технологій, щоб вони з одного боку відповідали би світовим стандартам, а з іншого – спиралися на традиційні основи освіти та культури. Саме культура виконує важливу функцію, виступаючи посередником в вирішенні гострих протиріч між матеріальним та духовним, регулює протиріччя між людиною та технікою. Система освіти вчить поєднувати свої знання з загальнокультурними цінностями.

Висновки. Сьогодні поняття компетентності та професіоналізму характеризуються не стільки володінням інформацією, скільки глибинним розумінням тої чи іншої проблеми, можливості її визначити в соціокультурному ракурсі, а також вмінням аргументувати та інтерпретувати. Оволодіти спеціальними знаннями не достатньо, важливо оволодіти культурою та толерантністю як важливою рисою буття в глобалізаційному світі. Саме гуманітарні науки відіграють неабияку роль у розвитку найважливіших якостей особистості: логічного мислення, здатності до рефлексії, усвідомлення свого Я. Гуманітаризація пов'язана із загальнолюдською культурою та загальнолюдськими цінностями, з гуманітарним простором суспільства і освіти. Нині перед освітою стоїть дуже не просте завдання: створення таких технологій, щоб вони з одного боку відповідали би світовим стандартам, а з іншого – спиралися на традиційні основи освіти та культури. Саме культура виконує важливу функцію, виступаючи посередником в вирішенні гострих протиріч між матеріальним та духовним, регулює протиріччя між людиною та технікою. Система освіти вчить поєднувати свої знання з загальнокультурними цінностями.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В.П. Вийти за межі моделі «розвитку навздогін» / В.П. Андрущенко // Віче. – 2001. – №10. – С. 78–90.
2. Бойченко М. Цінності як категорія філософської освіти (соціально-філософський та філософсько-антропологічний ракурси) / М. Бойченко // Філософія освіти. – 2009. – № 1–2 (8). – С. 99–107.
3. Кленко С.Ф. Філософія освіти в Європейському контексті. / С. Ф. Кленко – Полтава: ПОШПО, 2006. – 338 с.
4. Кремень В. Глобалізм і культура / В.Кремень // Філософія освіти : хрестоматія навч. посіб. для студ. ВНЗ. – Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. – С. 433–437.

5. Кремень В., Ільїн В. Креатив філософії освіти в синергії сучасного знання / В. Кремень, В. Ільїн // *Філософія освіти : хрестоматія навч. посіб. для студ. ВНЗ.* – Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. – С. 469–473.
6. Молодиченко В. В. Модернізація цінностей в українському суспільстві засобами освіти : (філософський аналіз) / Молодиченко В. В. – К.: Знання України, 2010. – 383 с.
7. *Образование в пространстве философских проблем современности.* – К.: Кафедра, 2013. – 317 с.
8. Скубашевська О. С. Філософія інноваційного розвитку освіти інформаційного суспільства (світоглядно-філософський аналіз) / О. Скубашевська. – К.: НПУ, 2010. – 314 с.
9. *Філософські абрисы сучасної освіти.* – Суми: Університетська книга, 2006. – 225 с.
10. Черепанова С.О. Філософія освіти. Світоглядно-гуманітарний вимір : людина-наука-культура-мистецтво-стиль мислення / С.О. Черепанова. – Львів: Світ, 2011. – 407 с.

REFERENCES

1. I. Andrushchenko V.P. Go out for the scopes of model «development after» / V.P. Andrushchenko // *Viche.* – 2001. – № 10. – P. 78–90.
2. Boychenko M. Values as category of philosophical education (socially-philosophical and philosophical-anthropological perspective) / M. Boychenko // *Philosophy of education.* – 2009. – № 1–2 (8). – P. 99–107.
3. Klepko S.F. *Philosophy of education in the European context* / S. F. Klepko – Poltava: POIPPO, 2006. – 338 p.
4. Kremen V. *Globalizm and culture* / V.Kremen // *Philosophy of education: reading-book for students.* – Kyiv: Kyiv. University of the name B. Hrinchenko, 2014. – P. 433–437.
5. Kremen V., Ilyin V. *Kreativ philosophy of education in the synergy of modern knowledge* / V. Kremen, V. Ilyin // *Philosophy of education: reading-book for students.* – Kyiv: Kyiv. University of the name B. Hrinchenko, 2014. – S. 469–473.
6. Molodychenko V. V. *Modernization of values in Ukrainian society with a help of education: (philosophical analysis)* / Molodychenko V. V. – K.: Knowledges of Ukrainy, 2010. – 383 p.
7. *The education in space of philosophical problems of contemporaneity.* – K.: Kafedra, 2013. – 317 p.
8. Skubashevskaya O. S. *Philosophy of innovative development of education in the informative society (weltanschauung and philosophical analysis)* / O. Skubashevskaya. – K.: NPU, 2010. – 314 p.
9. *The philosophical outline of the modern education.* – Sumy: University book, 2006. – 225 p.
10. Cherepanova S.O. *Philosophy of education. World view and humanitarian measuring: man-science-culture-art style of thought* / S.O. Cherepanova. – Lviv: Svit, 2011. – 407 p.

МІЩЕНКО М.Н., кандидат філософських наук, доцент Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (Харків, Україна)
vykladach.ukr@gmail.com

В статье предлагается анализ междисциплинарной области исследования «философия образования», которая рефлектирует касаясь образовательной системы в ее соотношении с культурной парадигмой. Подчеркивается важность гуманитаризации образовательного процесса в XXI в., а так же необходимость национальной системы образования с использованием традиционных форм обучения и воспитания.

Ключевые слова: образование, социокультурное пространство, гуманизм, гуманитаризация, национальная система образования.

Mishchenko, Marina, PhD (Philosophy), Associate Professor, Department of Ethics, Aesthetics and History of culture, The National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute» (Kharkiv, Ukraine)

PHILOSOPHY OF EDUCATION: SOCIO-CULTURAL SPACE

In the paper the analysis of the new interdisciplinary research field of «Philosophy of Education» is considered. «Philosophy of Education» explore the educational system in its correlation with a cultural paradigm. Importance humanitarization of educational process is underlined in XXI century and similarly necessity of the national system of education with the use of traditional forms of teaching and education.

The keywords: *education, socio-cultural space, humanism, humanitarization, national system of education.*

*Дата надходження рукопису 20.03. 2015 року
Рекомендовано до публікації 25.03.2015 року*